

Έρ ε ι σ μ α / Ereisma

ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

*Περιοδικό του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας
του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας*

*Journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History,
Department of History and Ethnology*

Τεύχος 3 / Issue 3

Δεκέμβριος 2023 / December 2023

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE

ISSN: 2732-6195

© Απαγορεύεται κάθε αναπαραγωγή του υλικού του περιοδικού χωρίς την αναφορά στον συγγραφέα, τον τίτλο του άρθρου και το τεύχος καθώς και τις σελίδες του περιοδικού *Έρεισμα για την Ιστορία*.

© Any reference to the content of the articles of the journal should state the writer, the title of the article and the issue number and pages of the journal *Ereisma*.

Εικόνα εξωφύλλου © **Χρύσα Σκεπεντζή** | Cover photo © **Chryssa Skepentzi**, *Αδέξιος μοναξιάς I*, 70x49,5 (2021).

Ευχαριστούμε την Χρύσα Σκεπεντζή για την παραχώρηση του έργου του εξωφύλλου.

ΕΡΕΙΣΜΑ/EREISMA για την Ιστορία Ετήσιο επιστημονικό περιοδικό του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Ιστορικής Εκπαίδευσης του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης • **Διεύθυνση έκδοσης**: Αθηνά Συριάτου • **Επιστημονική επιτροπή**: Βασίλης Δαλκαβούκης, Βασιλική Κράββα, Ελεονώρα Ναξίδου, Άγγελος Παληκίδης, Κυριάκος Σγουρόπουλος, Αθηνά Συριάτου, Παναγιώτα Τζιβάρα, Γιώργος Τσιγάρας, Νικόλαος Χρύσης • **Επιτροπή έκδοσης**: Αθηνά Συριάτου, Αρτεμισία Κουρελά, Μαρουσώ Περδίκη, Ματίνα Φωτιάδου • **Επικοινωνία**: Π. Τσαλδάρη 1, 69 100, Κομοτηνή | asyriato@he.duth.gr • **ISSN**: 2732-6195

ΕΡΕΙΣΜΑ/EREISMA for History Annual Journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History and Historical Education of the Department of History and Ethnology, Democritus University of Thrace • **Editor in Chief**: Athena Syriatou • **Editorial Committee**: Nikolaos Chrissis, Vassilis Dalkavoukis, Vassiliki Kravva, Eleonora Naxidou, Angelos Palikidis, Kyriakos Sgouropoulos, Athena Syriatou, Giorgos Tsigaras, Panagiota Tzivara • **Issue Editors**: Athena Syriatou, Matina Fotiadou, Artemisia Kourela, Marouso Perdiki • **Contact**: 1, P. Tsaldari, 69 100, Komotini | asyriato@he.duth.gr • **ISSN**: 2732-6195

[εισαγωγικά]

Το περιοδικό *Έρεισμα για την Ιστορία*, είναι το διεπιστημονικό περιοδικό ανοιχτής πρόσβασης του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, και έχει σκοπό την προβολή και την ανάδειξη της ιστορικής έρευνας των υποψηφίων διδασκτόρων, των μεταπτυχιακών και προπτυχιακών φοιτητών του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας, παλαιών και νέων, καθώς και άλλων ιστορικών και μεταδιδασκτόρων, που ενδιαφέρονται να δημοσιεύσουν τις εργασίες τους σε αυτό. Τα άρθρα που δημοσιεύονται στο περιοδικό υπόκεινται σε κρίση από ανώνυμους κριτές. Τα θέματα αφορούν τη νεότερη και σύγχρονη ιστορία, από τον 15ο αιώνα έως σήμερα, και αφορούν κατά κύριο λόγο την πρόσφατη έρευνα που διεξάγεται σήμερα είτε στο εργαστήριο είτε σε άλλα τμήματα ιστορίας και ερευνητικά κέντρα. Το περιοδικό είναι ανοιχτό σε ιστορικούς, ανθρωπολόγους και πολιτικούς επιστήμονες που επιθυμούν να δημοσιεύσουν σε αυτό, καθώς στοχεύει στη διεπιστημονική προσέγγιση των θεμάτων που παρουσιάζονται στις σελίδες του. Στην ύλη του περιλαμβάνονται ακόμη ανταποκρίσεις από επιστημονικά συνέδρια και ημερίδες, ανταποκρίσεις από εκδηλώσεις στην πόλη της Κομοτηνής με ιστορικά θέματα, συνεντεύξεις και βιβλιοκρισίες. Φιλοδοξεί να γίνει ένα στήριγμα για την έρευνα των νέων στα πρώτα τους βήματα στην ακαδημαϊκή αρένα.

Η διευθύντρια του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας

Αθηνά Συριάτου

[editorial]

The Journal *EREISMA* (which is Greek for ‘stepping stone’) is the open-access, peer reviewed, interdisciplinary journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History of the Department of History and Ethnology of the Democritus University of Thrace and covers the period from 15th century to the present. Its chief aim is to bring to the general professional public historical research by PhD candidates and by current and previous post-graduate and undergraduate students of the Department of History and Ethnology, but it is very happy to consider publication of work by other historians. It will therefore showcase recent research, both from the Laboratory itself and from history departments in other Greek universities and other research institutions. As it targets on an interdisciplinary approach to history it invites articles not only from historians but also from anthropologists, sociologists and political scientists. It will also include reports on academic conferences and colloquia, cultural events regarding history taking place in Komotini, the seat of the Department as well as interviews and book reviews. The Journal hopes to become a stepping stone, publishing the work of young historians, as they take their first steps in their academic careers.

The Director of the Laboratory of Modern and Contemporary History

Athena Syriatou

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ / TABLE OF CONTENTS

ΑΡΤΕΜΗΣΙΑ ΚΟΥΡΕΛΑ, Ο δημόσιος λόγος στη Σμύρνη κατά την περίοδο της επιδημίας χολέρας (1865).....	7
ΚONSTANTINA TORTOMANI, Antiquarianism, Orientalism, and an Eluding Modernity: Depictions of Greece in British Nineteenth-Century Travel Accounts.....	19
ΕΥΣΤΑΘΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ, Η εικόνα της Αρχαίας Ελλάδας στα σχολικά εγχειρίδια: Η περίπτωση των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στον Μεσοπόλεμο...	30
ΧΡΗΣΤΟΣ ΦΩΤΟΓΛΙΔΗΣ, «Παλιότερα ήταν ευχή, τώρα είναι πραγματικότητα»: η επανεμφάνιση της συλλογικής δράσης στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, μέσα από τις κεντρικές φοιτητικές ενώσεις του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1955-1967).....	47
ΣΙΝΤΟΡΕΛΑ ΜΠΡΑΧΑ, Ο εθνικός «Εαυτός» και ο Έλληνας ως εθνικός «Άλλος» στα σχολικά εγχειρίδια της Αλβανίας (1945-1990).....	64
ΙΩΑΝΝΗΣ ΝΙΟΥΤΣΙΚΟΣ, Η δομική συμφιλίωση μετά τον Ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο: Η διάσταση της ασφάλειας και η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1981.....	79
ΦΩΤΕΙΝΗ ΓΡΑΜΜΕΝΙΔΟΥ, Τέχνη και αφηγήματα: Οι συντεχνίες του Διδυμοτείχου αφιερώνουν εικόνες στον Μητροπολιτικό Ναό του Αγίου Αθανασίου.....	93
ΧΡΥΣΑ ΜΕΝΔΡΙΝΟΥ, Κοσμικά θέματα στην εκκλησιαστική ζωγραφική του 19ου αιώνα: Η περίπτωση του ναού των Παμμεγίστων Ταξιαρχών στις Ελευθερές Καβάλας.....	116
ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ/ABSTRACTS.....	135

Ο δημόσιος λόγος στη Σμύρνη κατά την περίοδο της επιδημίας χολέρας (1865)

Αρτεμησία Κουρελά

Υποψήφια διδάκτορας, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας,
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Εισαγωγή

‘Δυστυχώς, δεν δυνάμεθα να αρνηθώμεν ότι το μόλυσμα της χολέρας διεδόθει εις την Σμύρνην’.¹ Με αυτή την πρόταση, στις 25 Ιουνίου του 1865, η εφημερίδα *Αμάθεια* πληροφορεί τους αναγνώστες για την ύπαρξη κρουσμάτων στην πόλη της Σμύρνης. Οι επιδημίες χολέρας του 19^{ου} αιώνα, και μάλιστα η συγκεκριμένη του 1865, είχαν αποτελέσει μείζον ζήτημα προβληματισμού, το οποίο δεν περιορίστηκε αποκλειστικά στα στενά όρια της επιστημονικής κοινότητας της εποχής αλλά, όπως ήταν φυσικό, μονοπώλησε και το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης. Συγχρόνως, προκάλεσε την αποδιοργάνωση της κοινωνίας, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη το γεγονός, όπως θα παρουσιαστεί και στη συνέχεια, πως κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, όταν και πρωτοεμφανίστηκε, η χολέρα αποτελούσε μία νόσο άγνωστη και αχαρτογράφητη. Ως εκ τούτου, το παρόν άρθρο έχει στόχο να παρουσιάσει τις κοινωνικές διαστάσεις που έλαβε η επιδημία της ασθένειας το 1865 στη Σμύρνη, όπως αυτές αποτυπώνονται μέσα από την αρθρογραφία της ελληνόφωνης σμυρναϊκής εφημερίδας *Αμάθεια*, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα τις συνέπειες της επιδημίας στην καθημερινή ζωή τόσο της ελληνορθόδοξης κοινότητας όσο και στο σύνολο του πληθυσμού της πόλης.

Η επιλογή της εστίασης στην αρθρογραφία της *Αμάθειας*² έγκειται στο γεγονός πως η εν λόγω ελληνόφωνη εφημερίδα παρουσιάζει σε εβδομαδιαία βάση την εξέλιξη της επιδημίας στη Σμύρνη, σχολιάζοντας εκτενώς τα διάφορα μέτρα που πάρθηκαν για τον περιορισμό της νόσου και αναδεικνύοντας παράλληλα τα προβλήματα και τις δυσκολίες που προέκυψαν στη διαχείριση της επιδημίας αναφορικά με την ελληνορθόδοξη κοινότητα της πόλης. Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του προφίλ της *Αμάθειας* έπαιξε ο Ιάκωβος Σαμιωτάκης, που διατελούσε χρέη συντάκτη εκείνη την περίοδο. Γεννημένος στην Χίο και μεγαλωμένος στη Σμύρνη³, ολοκλήρωσε τις νομικές σπουδές του στο εξωτερικό και σε ηλικία 23 ετών επέστρεψε στη Σμύρνη αναλαμβάνοντας την θέση του συντάκτη, την

¹ *Αμάθεια*, 25/06, 1865. Τα παραθέματα παρατίθενται αυτούσια με τυχόν συντακτικά και ορθογραφικά λάθη.

² Η ίδρυση του πρώτου ελληνόφωνου τυπογραφείου στην Σμύρνη ανάγεται στον 18^ο αιώνα (1760), αλλά η έκδοση της πρώτης ελληνόφωνης εφημερίδας, με τίτλο ο *Φίλος των Νέων*, απαντάται τον Σεπτέμβριο του 1831. Όπως αναφέρει ο Χρ. Σολομωνίδης, από το 1831 έως το 1922 είχαν τυπωθεί κατά καιρούς περίπου 135 ελληνόφωνες εφημερίδες στη Σμύρνη. Για περισσότερα, βλ. Χρήστος Σωκρ. Σολομωνίδης, *Η Δημοσιογραφία στη Σμύρνη (1821-1922)*, (Αθήνα: Τυπογραφία Μαυρίδη, 1959).

³ Στις σφαγές της Χίου, ο Ι. Σαμιωτάκης έχασε τους γονείς του και μετέβη στη Σμύρνη, όπου τέθηκε υπό την προστασία ενός Γάλλου εμπόρου και εκδότη, ο οποίος, σύμφωνα με τον Σολομωνίδη, ήταν αυτός που ενέπνευσε τον έρωτα του Σαμιωτάκη για τη δημοσιογραφία. Βλ. Σολομωνίδη, *Η Δημοσιογραφία στη Σμύρνη*, 31-32.

οποία κατείχε για 40 ολόκληρα χρόνια, έως το 1882. Η εφημερίδα αναγγέλλει την πρόσληψή του με τα ακόλουθα κολακευτικά λόγια:

‘Σπεύδομεν να ειδοποιήσωμεν τους κ.κ. Συνδρομητάς μας, καθώς ακόμη και το δημόσιον της Σμύρνης και των έξω μερών, ότι προς ευχαρίστησίν των ελάβαμεν εσχάτως συνεργόν της «Αμαλθείας» μας και τινά νέον, τον Ιάκωβον Σαμιωτάκην, νεωστί ελθόντα από την Ευρώπην του οποίου τα φώτα, η φρόνισης και η περί την δικηγορίαν δεινότης του, ως αυτοσύστατα, νομίζομεν πάντη περιττόν να τα συστήσωμεν ημείς’.⁴

Διαπνεόμενος με φιλελεύθερες ιδέες, λόγω της διαμονής του στο εξωτερικό, ο Σαμιωτάκης, ήδη από τα πρώτα χρόνια που κατείχε την θέση του συντάκτη, μέσα από δημοσίευση σχετικών άρθρων, αναμείχθηκε στον δημόσιο λόγο υποστηρίζοντας νεωτεριστικές απόψεις, όπως η ελεύθερη εκλογή των αντιπροσώπων των κοινοτήτων, ερχόμενος αντιμέτωπος πολλές φορές με την επιβολή κυρώσεων από τις οθωμανικές αρχές· γεγονός όμως που δεν τον εμπόδισε να διατηρήσει την απρόσκοπτη λειτουργία της εφημερίδας κατά τη διάρκεια των ετών.⁵ Σύμφωνα με τον Χρήστο Σολομωνίδη, γιο του μετέπειτα ιδιοκτήτη της εφημερίδας Σωκράτη Σολομωνίδη, ο Σαμιωτάκης «θεωρούσε την δημοσιογραφία σαν μεγάλη εθνική και κοινωνική αποστολή [...]. Αποφεύγει να κατατρίβεται στις μικρότητες και στις λογομαχίες, που συνήθιζαν τα εφήμερα σμυρναϊκά φύλλα», γεγονός που συνέβαλε, κατά τον ίδιο, στο να καταστεί η *Αμάλθεια* ένα αξιόλογο έντυπο σε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία και στο εξωτερικό. Επιπλέον, ο Σαμιωτάκης φαίνεται πως έχαιρε της εκτίμησης του συνόλου της σμυρναϊκής κοινωνίας, καθώς απέκτησε σταδιακά διάφορα αξιώματα, διετέλεσε έφορος της Ευαγγελικής Σχολής και υπήρξε μέλος της Κεντρικής Επιτροπής στη Σμύρνη. Οι Οθωμανοί του απέδιδαν διάφορες τιμές κατά καιρούς, οι Γερμανοί του ανέθεσαν τη θέση του ανταποκριτή σε γερμανικές εφημερίδες και οι Έλληνες τον διόρισαν πάρεδρο δικαστή του Ελληνικού Προξενείου Σμύρνης.⁶

Εν γένει, η *Αμάλθεια* αποτέλεσε την μοναδική ελληνόφωνη εφημερίδα στη Σμύρνη που τυπωνόταν για 85 συναπτά έτη,⁷ περιείχε πλούσιο περιεχόμενο, πολιτικό, φιλολογικό, εμπορικό, με ειδήσεις τόσο από το εσωτερικό όσο και από το εξωτερικό και ήταν η μόνη ελληνόφωνη σμυρναϊκή εφημερίδα με αξιόλογη διάδοση τόσο στο εσωτερικό της Ανατολής, όσο και στο εξωτερικό, με τον Χρ. Σολομωνίδη να την χαρακτηρίζει ως τον «πνευματικό φάρο της Ανατολής» και «το εγκυρότερο και το σοβαρότερο δημοσιογραφικό όργανο ολόκληρης της Ανατολής».⁸

⁴ Σολομωνίδης, *Η Δημοσιογραφία στη Σμύρνη*, 31.

⁵ Η άδεια έκδοσης της εφημερίδας του αφαιρέθηκε από τις οθωμανικές αρχές σε κάποιες περιπτώσεις αλλά σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα επανακτούσε το δικαίωμα επανέκδοσης. Βλ. Σολομωνίδης, *Η Δημοσιογραφία στη Σμύρνη*, 35-36.

⁶ Σολομωνίδης, *Η Δημοσιογραφία στη Σμύρνη*, 37.

⁷ Εκδόθηκε πρώτη φορά στις 6 Αυγούστου του 1838 από τον Κωνσταντίνο Ροδέ και συνέχισε να τυπώνεται έως το 1922. Μετά την Μικρασιατική Καταστροφή μεταφέρθηκε στην Αθήνα αλλά ο βίος της ήταν βραχύς καθώς η έκδοσή της διήρκεσε μόνο για ένα χρόνο. Βλ. Σολομωνίδης, *Η Δημοσιογραφία στη Σμύρνη*, 28.

⁸ Σολομωνίδης, *Η Δημοσιογραφία στη Σμύρνη*, 26 και 51. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την εφημερίδα *Αμάλθεια*, βλ. Σολομωνίδης, *Η Δημοσιογραφία στη Σμύρνη*, 25-126.

Ιστορικό πλαίσιο

Η Σμύρνη, κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου}, οπότε διαμορφώνονται οι κοινωνικοπολιτισμικές συνθήκες της νεωτερικότητας στην Ευρώπη, αποκτά τα δικά της χαρακτηριστικά τα οποία την καθιστούν μία πόλη-λιμάνι που διαρκώς αναπτύσσεται και εξελίσσεται.⁹ Η ανάπτυξη που θα παρουσιάσει και η εξέλιξή της σε μία πόλη με ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά, οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στην εγκαθίδρυση δυτικοευρωπαϊκών προξενείων, μετά τις διομολογήσεις της Υψηλής Πύλης προς τους ευρωπαίους εμπόρους, ήδη από τον 16^ο αιώνα, και στη μετανάστευση και εγκατάσταση ομάδων ποικίλου εθνικού προσδιορισμού, οι οποίες είχαν αρχίσει να καταφθάνουν στην Σμύρνη ήδη από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και είναι αυτές που θα αποτελέσουν αργότερα τους «Λεβαντίνους».¹⁰ Ωστόσο, η ορατή ανάπτυξή της απαντάται κυρίως από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και έπειτα, όταν πλέον αποκτά έναν εμφανή αστικό χαρακτήρα, τόσο μορφολογικά όσο και λειτουργικά, καθιστώντας την μία πόλη της Ανατολικής Μεσογείου, που βρίσκεται στα όρια μεταξύ Ανατολής και Δύσης, ένα ξεχωριστό κέντρο σε σχέση με την ενδοχώρα, ακόμη και από την Κωνσταντινούπολη, με τα δικά της κοινωνικά, οικονομικά και πληθυσμιακά χαρακτηριστικά.¹¹

Έτσι, καθόλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, η Σμύρνη παρουσιάζει μεγάλη δημογραφική και εμπορική ανάπτυξη, η οποία κατ' εξοχήν οφείλεται στο λιμάνι της, γνωστό ως «Και», λόγω του ρόλου του στο εμπόριο, ως κέντρο συναλλαγών που συνέβαλε στην ανάδειξη νέων οικονομικών δραστηριοτήτων στην περιοχή, ιδιαίτερα μετά την ανακατασκευή του, μαζί με την προκυμαία του, στα τέλη του ίδιου αιώνα. Ο διαρκώς αυξανόμενος αριθμός τραπεζών, εμπορικών και ναυτιλιακών πρακτορείων και η ραγδαία αύξηση επαγγελματιών που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με το εμπόριο συμβάλλουν αποφασιστικά στην διαμόρφωση μιας νέας πραγματικότητας η οποία επηρεάζει όχι μόνο την ελληνορθόδοξη κοινότητα της Σμύρνης αλλά εν γένει το σύνολο του πληθυσμού της.¹²

Ωστόσο, παρά την ταχεία ανάπτυξη που παρουσιάζει η πόλη, αυτή διακόπτεται πολύ συχνά λόγω των καταστροφικών σεισμών (1688, 1778), των πυρκαγιών, καθώς και των επιδημιών¹³, συχνότερες από τις οποίες ήταν κατά τον 19^ο αιώνα η πανώλη και η χολέρα.

⁹ Ιωάννης Καραχρήστος και Παρασκευάς Ποτηρόπουλος, «Η Σμύρνη πριν το 1922», στο Σμύρνη: Η ανάπτυξη μιας μητρόπολης της Ανατολικής Μεσογείου (17^{ου}αι.-1922), Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, 20-23 Σεπτεμβρίου 2012, επιμ. Ιωάννης Καραχρήστος και Παρασκευάς Ποτηρόπουλος (Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 2016), 36.

¹⁰ Έλενα Φραγκάκη-Syrett, *Το εμπόριο της Σμύρνης τον 18^ο αιώνα (1700-1820)*, μτφρ. Δημήτρης Σωτηρόπουλος, επιμ. Μαρίνος Σαρηγιάννης (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010), 20-25.

¹¹ Όλγα Κατσιαρδή-Hering, «Σμύρνη, χώρος και κοινωνικές εξελίξεις, 18^{ου}-1922: Στο δίκτυο των πόλεων-λιμανιών της Ανατολικής Μεσογείου», στο Σμύρνη: Η ανάπτυξη μιας μητρόπολης της Ανατολικής Μεσογείου (17^{ου}αι.-1922), Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, 20-23 Σεπτεμβρίου 2012, επιμ. Ιωάννης Καραχρήστος και Παρασκευάς Ποτηρόπουλος (Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 2016) 77-80 και Καραχρήστος και Ποτηρόπουλος, «Η Σμύρνη πριν το 1922», 36.

¹² Παρά το γεγονός ότι στις εμπορικές δραστηριότητες επιδίδονται κυρίως οι χριστιανοί και οι Εβραίοι της Σμύρνης, η συμμετοχή του μουσουλμανικού πληθυσμού δεν είναι ασήμαντη. Βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αιώνας-1919, Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος* (Αθήνα: Πεδίο, 2013), 331-332.

¹³ Εξαιτίας των φυσικών και μη καταστροφών που συνέβησαν στη Σμύρνη, ο ιστορικός R. Kasaba χωρίζει την ανάπτυξή της σε δύο φάσεις: η πρώτη ξεκινά το πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα και διαρκεί μέχρι τα μέσα

Αποτελώντας γέφυρα επικοινωνίας ανάμεσα στην Ασία και την Ευρώπη, η Οθωμανική Αυτοκρατορία γενικότερα και η Σμύρνη ειδικότερα, ήταν ιδιαίτερα ευάλωτες απέναντι στην εμφάνιση και διάδοση των επιδημιών στο πέρασμα των αιώνων.

Η επιδημία χολέρας του 1865

Η επιδημία χολέρας εμφανίστηκε για πρώτη φορά στη Σμύρνη στις 13 Σεπτεμβρίου του 1831 και ακολούθησαν δύο κύματα της νόσου μέχρι το 1865, όταν επανεμφανίζεται για τέταρτη φορά.¹⁴ Για να γίνει πιο κατανοητός ο τρόπος εξάπλωσης της επιδημίας της χολέρας θεωρήθηκε σκόπιμο να γίνει μία συνοπτική παρουσίαση της εξάπλωσής της μέσα από βιβλιογραφικές πηγές, καθώς οι πληροφορίες αναφορικά με τον τρόπο που αυτή μεταδόθηκε στη Σμύρνη απουσιάζουν από την αρθρογραφία της *Αμάθειας*.

Αναλυτικότερα, λοιπόν, η νόσος της χολέρας εμφανίστηκε για πρώτη φορά τον 19^ο αιώνα στην Ινδία και αποτέλεσε παγκόσμια απειλή καθώς μεταδόθηκε στην Αίγυπτο, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και σε πολλές χώρες τις Ευρώπης. Στην «Πραγματεία» του ιατρού Οικονομόπουλου με τίτλο «Η εν Αιγύπτω χολέρα του 1883» παρατίθεται μία εκτενής παρουσίαση της εξάπλωσής της ήδη από το 1830, καθώς κατά τα προηγούμενα έτη δεν είχε εκδηλωθεί ακόμα στην Ευρώπη.¹⁵ Την ίδια χρονιά φέρεται να ξέσπασε η πρώτη επιδημία χολέρας στην Αίγυπτο, με τέσσερα επιπλέον κύματα να ακολουθούν έως και το 1865, όταν θα εμφανιστεί ένα νέο κύμα στα μέσα Μαΐου. Σύμφωνα με την «Πραγματεία», υποστηρίζεται πως η μετάδοση και η εξάπλωση της νόσου οφειλόταν στους προσκυνητές που επέστρεφαν από την Μέκκα επιβαίνοντας σε αγγλικά και σε αιγυπτιακά ατμόπλοια, τα οποία τους μετέφεραν στον προορισμό τους μέσω του Σουέζ.¹⁶ Τα κρούσματα και οι θάνατοι είχαν ήδη αρχίσει να εμφανίζονται κατά τον απόπλου, αλλά οι ιατροί των ατμόπλοιων, σε μία προσπάθεια να αποκρύψουν την ύπαρξή τους για να αποφύγουν ενδεχόμενους περιορισμούς, έριχναν τους νεκρούς στη θάλασσα. Μάλιστα, κατά τη διάρκεια της αποβίβασής τους στο Σουέζ δικαιολογούσαν τους θανάτους ισχυριζόμενοι ότι προήλθαν από κακουχία και εξάντληση, δικαιωνίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την εξάπλωση της νόσου από τα μέσα Μαΐου μέχρι και τον Ιούνιο του 1865.

Όταν η αιγυπτιακή κυβέρνηση έλαβε γνώση της κατάστασης, για λόγους που δεν διευκρινίζονται, δεν κατάφερε να επιβάλλει στα αγγλικά ατμόπλοια καθεστώς καραντίνας, ή αλλιώς την γνωστή για το λεξιλόγιο της εποχής «κάθαρση».¹⁷ Αδυνατώντας να εφαρμό-

του 18^{ου} αιώνα και η δεύτερη από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Βλ. Reşat Kasaba, «Izmir», *Review (Fernand Braudel Center), Port-Cities of the Eastern Mediterranean 1800-1914*, 16, N. 4 (1993): 387-388.

¹⁴ Χρήστος Σωκρ. Σολομωνίδης, *Η ιατρική στη Σμύρνη* (Αθήνα: Τυπογραφία Μαυρίδη, 1955), 63-67.

¹⁵ Διονύσιος Ι. Οικονομόπουλος, *Η εν Αιγύπτω χολέρα, τω 1883: Πραγματεία* (Εν Αθήναις: Κάρολος Μπεκ, Εν Αιγύπτω: Πενάσων Λιθογράφος, Εκ της Τυπογραφίας της Βασιλικής Αυλής Νικολάου Γ. Ιγγλέση, 1888), 5.

¹⁶ Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, από τους 180.000 προσκυνητές που επισκέφθηκαν εκείνη την χρονιά του Αγίου Τόπου οι 100.000 πέθαναν. Βλ. Οικονομόπουλος, *Η εν Αιγύπτω χολέρα*, 8.

¹⁷ Στην *Πραγματεία* ο συγγραφέας παραθέτει την άποψη του Γάλλου Γενικού Επιθεωρητή των Υγειονομείων της Γαλλίας, ο οποίος εξηγεί πως τα αγγλικά ατμόπλοια έφεραν «καθαρές υγειονομικές πιστοποιήσεις». Οι αγγλικές αρχές, αναφέρει, είχαν επινοήσει μία δική τους θεωρία, σύμφωνα με την οποία μόνο όταν υπάρξει επιδημική εμφάνιση της νόσου τότε αυτή μπορεί να θεωρηθεί επικίνδυνη. Η θεωρία λειτουργούσε προς όφελός τους καθώς σχεδόν πάντα οι εστίες εμφάνισης της χολέρας στην Ινδία χαρακτηρίζονταν ως ενδημικές, γε-

σει την τήρηση των υγειονομικών κανονισμών και μη θέλοντας ταυτόχρονα να αδικήσει τα αιγυπτιακά ατμόπλοια θέτοντας αποκλειστικά αυτά σε «κάθαρσιν», έλαβε μία σειρά άλλων μέτρων για τον περιορισμό της εξάπλωσης της νόσου. Διατάχθηκε οι προσκυνητές που θα έφθαναν στο Σουέζ να μεταφέρονται κατευθείαν στην Αλεξάνδρεια με αμαξοστοιχίες του σιδηροδρόμου και από εκεί να επιβιβάζονται σε ατμόπλοια τα οποία θα τους οδηγούσαν στις πατρίδες τους. Ωστόσο, ο αριθμός των ατμόπλοιων στην Αλεξάνδρεια φαίνεται πως δεν επαρκούσε για τη μεταφορά τόσο μεγάλου αριθμού επιβατών, αναγκάζοντας έτσι την κυβέρνηση να δημιουργήσει κατασκηνώσεις για τους προσκυνητές έως ότου αυτοί μπορέσουν να αποπλεύσουν. Όπως ήταν φυσικό, τα πρώτα κρούσματα εμφανίστηκαν πολύ σύντομα, αρχικά ανάμεσα στους προσκυνητές και στους υπαλλήλους του σιδηροδρομικού σταθμού, και εν συνεχεία εξαπλώθηκαν στον γενικό πληθυσμό, σε πρώτη φάση στους κατοίκους των γύρω περιοχών και τέλος στην Αλεξάνδρεια, όπου σύμφωνα με τον συγγραφέα κατά τις πρώτες 60 ημέρες τα κρούσματα είχαν υπερβεί τις 7.000.¹⁸

Επανερχόμενοι στη Σμύρνη, τα πρώτα κρούσματα χολέρας καταγράφηκαν περί τα μέσα Ιουνίου· ωστόσο, η *Αμάλθεια* συμπεριλαμβάνει στα φύλλα της τις πρώτες αναφορές για την ύπαρξη κρουσμάτων στην πόλη της Αλεξάνδρειας από τις αρχές Ιουνίου, λίγες μέρες δηλαδή προτού εμφανιστούν τα κρούσματα στη Σμύρνη, αναφέροντας πως «χωρίς δια τούτου να θέλωμεν να φοβίσωμεν τους κατοίκους, θεωρούμεν καθήκον ημών να συμβουλευώμεν τους πολλούς [...]». ¹⁹ Στην αρχή της επιδημίας, εξαιτίας και της σποραδικής εμφάνισης κρουσμάτων, η εφημερίδα προσπαθεί να καθησυχάσει τους κατοίκους γνωστοποιώντας τους πως «προς παραμυθίαν και ενθάρρυνσιν των κατοίκων οφείλομεν να προσθέσωμεν ευθύς ότι η νόσος μέχρι τούδε, τουλάχιστον κατά τον αριθμόν των υπ' αυτής προσβαλλομένων, δεν αποδεικνύεται πολύ φοβερά εν Σμύρνη».²⁰

Σε διάστημα μίας εβδομάδας τα κρούσματα παρουσίασαν αύξηση, κυρίως σε συνοικίες όπου δεν τηρούνταν οι κανόνες υγιεινής, δεν λαμβάνονταν τα απαραίτητα μέτρα προστασίας και οι κάτοικοι τους, εξαιτίας του χαμηλού βιοτικού επιπέδου, δεν σιτίζονταν σωστά, όπως για παράδειγμα στην Ισραηλίτικη συνοικία. Έτσι, ο αρθρογράφος της εφημερίδας διαπιστώνει πως η έλλειψη υγιεινής, σωστής διατροφής και ο συγχρωτισμός ανθρώπων στην ίδια οικία είχε ως αποτέλεσμα την έξαρση των κρουσμάτων και την αύξηση των θανάτων.²¹ Γράφει στις 2 Ιουλίου: «Η χολέρα κατά τας τελευταίας ταύτας ημέρας έλαβε μικράν επίτασιν, αλλά κυρίως μεταξύ των πτωχοτέρων τάξεων της ισραηλιτικής κοινότητος, προσβαλούσα μάλλον τους μηδέν λαβόντας προφυλακτικόν μέτρον και τους κάκιστα διαιτωμένους», σχολιάζοντας παράλληλα πως η απόφαση πολλών να αναχωρήσουν για τα γύρω χωριά «θέλει αποδειχθεί ωφέλιμος δια την υγείαν του τόπου, διότι η αραιώσις, ως γνωστόν, συντείνει τα μέγιστα εις το να μη μεταδοθή το μόλυσμα».²²

Σχεδόν αμέσως μετά από την εμφάνιση των πρώτων κρουσμάτων, το περιεχόμενο της αρθρογραφίας μεταβάλλεται, καθώς η επιδημία μονοπωλεί πλέον το ενδιαφέρον της κοινότητας. Τα πρωτοσέλιδα της εφημερίδας καλύπτονται σχεδόν εξ' ολοκλήρου από οδηγίες, συ-

γονός που τους επέτρεπε να φέρουν καθαρές πιστοποιήσεις, να εκτελούν το εκάστοτε ταξίδι χωρίς το φόβο της «καθάρσεως» και να γίνονται δεκτά στο λιμάνι του Σουέζ. Βλ. Οικονομόπουλος, *Η εν Αιγύπτω χολέρα*, 22-23.

¹⁸ Οικονομόπουλος, *Η εν Αιγύπτω χολέρα*, 8-10.

¹⁹ *Αμάλθεια*, 18/06, 1865.

²⁰ *Αμάλθεια*, 25/6, 1865.

²¹ *Αμάλθεια*, 02/07 και 09/07, 1865.

²² *Αμάλθεια*, 02/07, 1865.

στάσεις και καταλόγους με τον αριθμό των κρουσμάτων και των θανάτων στη πόλη, ενώ οι ειδήσεις πολιτικού περιεχομένου θα μετατεθούν στη δεύτερη σελίδα. Η εφημερίδα προβαίνει στην δημοσίευση άρθρων που συνιστούσαν ψυχραιμία στους πολίτες, παράλληλα με τη σύσταση τήρησης των υγειονομικών μέτρων, αναφέροντας χαρακτηριστικά «καθαριότητας, διάκρισης και μετριότητας εν τω τρώγειν και πίνειν, αποφυγή της εν υπαίθρω κατακλίσεως και αραιώσις των κατοίκων»²³ και συνεχίζει με την παράθεση οδηγιών για την αντιμετώπιση της νόσου «εν απουσία ιατρού», συστήνοντας να αποφεύγεται οποιαδήποτε δραστηριότητα επιφέρει κούραση, όπως πρωϊνοί και νυχτερινοί περίπατοι, η σίτιση να αποτελείται από «τροφή στεγνή, σούπα, πιάφιον με ολίγον βούτυρο [...] ποτά· ολίγον οινόπνευμα, μαστήχης ή ρουμίου και μετά ολίγον οίνον»· παραθέτοντας, τέλος, συνταγές παρασκευής φαρμάκων για την αντιμετώπιση της ναυτίας, του στομαχικού πόνου και του πυρετού.²⁴

Παράλληλα, η εφημερίδα, έχοντας ως στόχο να πληροφορήσει τους κατοίκους της πόλης σχετικά με τη νόσο της χολέρας ώστε να αποφεύγεται η παραπληροφόρηση για τον τρόπο μετάδοσής της και να μετριαστεί ο φόβος, θα δημοσιεύσει άρθρο με τίτλο «Περί χολέρας» από τον Διδάκτορα Ιατρικής Χρήστο Πολίτη, εξηγώντας πως η νόσος οφείλεται σε μόλυνση που δημιουργείται από την «επίδρασιν ειδικού μιάσματος» όταν οι συνθήκες είναι ευνοϊκές, πως μεταφέρεται με τον αέρα, μεταδίδεται μέσω του συγχρωτισμού και προσβάλλει τον οργανισμό μέσω της εισπνοής. Μάλιστα, στο άρθρο περιγράφονται τα στάδια της νόσου, ανάλογα με τη συμπτωματολογία που εμφανίζεται στο καθένα από αυτά, διαπιστώνοντας πως τελικά η ασθένεια διαρκεί από μία έως τρεις ημέρες και καταλήγοντας πως υπάρχουν διάφορες αιτίες που ευνοούν τη μετάδοσή της, όπως η κακή υγειονομική κατάσταση μιας περιοχής, η ρυμοτομία της, η έλλειψη καθαριότητας και η κακή διατροφή. Κατ' αυτόν τον τρόπο εξηγείται και το γεγονός, σύμφωνα με την εφημερίδα, πως σε κάποιες συνοικίες η νόσος είναι πιο μεταδοτική σε αντίθεση με άλλες που εμφανίζουν πιο σποραδικά κρούσματα.²⁵

Από την αρχή της επιδημίας τέθηκε σε εφαρμογή μία σειρά μέτρων για την προστασία των κατοίκων και τον περιορισμό της μετάδοσης της νόσου, όπως ήταν η επιβολή «καθάρσεως» για όλα τα ατμόπλοια που έφθαναν στη Σμύρνη, με τους επιβάτες να υποχρεούνται σε каранτίνα διάρκειας πέντε ημερών εντός του λοιμοκαθαρτηρίου, και λήφθηκε μέριμνα για την τήρηση των υγειονομικών μέτρων στα νοσοκομεία της πόλης. Συγχρόνως, έφθασε ειδική επιτροπή από την Κωνσταντινούπολη για να ελέγξει τη λειτουργία του λοιμοκαθαρτηρίου. Μετά την ολοκλήρωση του ελέγχου η τελευταία αποφάσισε την αραιώση των ασθενών, την αυστηρότερη τήρηση των μέτρων υγιεινής, τη σύσταση φαρμακείου και τον διορισμό ιατρού εντός του λοιμοκαθαρτηρίου, που έως τότε δεν υπήρχε, με την εφημερίδα να σχολιάζει πως «αι αρχαί ενταύθα έδειξαν ωσαύτως προθυμίαν ίνα πράξωσι παν ό,τι αι περιστάσεις απαιτούσιν, αλλ' ευρέθησαν πάντη απροπαρασκεύαστοι»,²⁶ εννοώντας πως μέχρι την επίσκεψη και τον έλεγχο της επιτροπής όλα τα παραπάνω δεν είχαν διευθετηθεί.

Παράλληλα, ο τότε διοικητής της Σμύρνης, Ρασίτ Πασάς και οι τοπικές αρχές μαζί με τους προξένους, συνεδρίασαν και έλαβαν επιπλέον μέτρα για τον περιορισμό και την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση της νόσου. Αποφασίστηκε να εξακολουθήσει να γίνεται πιο αποτελεσματικά η καθαριότητα στους δρόμους, να υπάρξει αραιώση των συνοικιών

²³ *Αμάλθεια*, 25/06, 1865.

²⁴ *Αμάλθεια*, 09/07, 1865.

²⁵ *Αμάλθεια*, 06/08, 1865.

²⁶ *Αμάλθεια*, 02/07, 1865.

και να τηρούνται τα υγειονομικά μέτρα στις αγοραπωλησίες. Επίσης, συγκροτήθηκαν επιτροπές για την οθωμανική, γραικική και αρμένικη κοινότητα ώστε να τις παρέχουν κάθε δυνατή βοήθεια. Αναφορικά με την ανακούφιση των άπορων οικογενειών στήθηκαν σκηνές σε διάφορα μέρη της πόλης και διορίστηκαν ιατροί σε κάποιες συνοικίες ώστε να περιθάλλονται όσοι είχαν ανάγκη και να τους χορηγούνται δωρεάν φάρμακα.²⁷

Σε συνεργασία με το ιατρικό προσωπικό των νοσοκομείων, συστάθηκε μία υποεπιτροπή με σκοπό να φροντίζει τους αρρώστους και να προσφέρει τροφή, ζωμό, κρέας και ψωμί στους άπορους. Αναφορικά με την γραικική κοινότητα, η ορθόδοξη εκκλησία, λόγω της κρισιμότητας της κατάστασης, επέτρεψε με πατριαρχική εγκύκλιο την κατανάλωση κρέατος σε όλους τους χριστιανούς κατά τη διάρκεια της νηστείας του Δεκαπενταύγουστου, ενώ τελούσε καθημερινά λιτανείες «προς απαλλαγή των ανθρώπων από της μάστιγος της χολέρας».²⁸ Σε συνέχεια των μέτρων που λήφθηκαν, αποφασίστηκε η δημιουργία νεκροταφείων εκτός πόλης, με την οδηγία να αποφεύγονται οι μετακινήσεις νεκρών, προς τα διάφορα χωριά, για να αποφευχθεί η διασπορά της νόσου.²⁹

Ωστόσο, οι θάνατοι και τα κρούσματα αυξάνονταν, με τον αρθρογράφο της εφημερίδας να ασκεί έντονη κριτική, επισημαίνοντας πως τα μέτρα δεν πάρθηκαν εγκαίρως και πως, όταν αυτά τελικά εφαρμόστηκαν, δεν ήταν ικανά για να περιοριστεί η εξάπλωση της επιδημίας. Αναφέρει πως το γεγονός ότι «(η χολέρα) έλαβεν επίτασιν, [...] ίσως (οφείλεται) εις έλλειψιν ικανών προφυλακτικών μέτρων και περιποιήσεως· διότι πάντες συνολογούσιν ότι πολλοί θάνατοι ήθελον προληφθή αν εγκαίρως διετάσσοντο τα δέοντα υπέρ των πασχόντων [...]»,³⁰ σημειώνοντας παράλληλα πως οι κάτοικοι της Σμύρνης δεν συμμορφώνονται με τις υποδείξεις των αρχών και των ιατρών καθώς «εξακολουθούσι να τρώωσιν αδιακρίτως το τυχόν»,³¹ συμβάλλοντας με αυτό το τρόπο στη διασπορά και στην έξαρση της νόσου.

Επιπλέον, οι περισσότεροι κάτοικοι, εξαιτίας του φόβου που τους είχε κυριεύσει και επιδιώκοντας ταυτόχρονα να προστατευτούν από τη νόσο, είχαν αρχίσει να εγκαταλείπουν τις οικίες τους στην πόλη ήδη από τις πρώτες μέρες που ενέσκηψε η επιδημία και να μετακινούνται σε χωριά και παραθαλάσσιες περιοχές όπου η εμφάνιση κρουσμάτων ήταν περιορισμένη. Η ίδια κατάσταση συνεχίστηκε καθ' όλη την διάρκεια της επιδημίας, με αποτέλεσμα να εκκενωθούν ολόκληρες συνοικίες και η όψη της Σμύρνης να αλλάξει ολοκληρωτικά, όπως φαίνεται από την περιγραφή της εφημερίδας που κάνει λόγο για μια έρημη πλέον πόλη: «ολόκληραι συνοικίαι κατελείφθησαν έρημοι».³² Ο αριθμός των ανθρώπων που είχε καταφύγει στα προάστια ήταν τόσο μεγάλος που σε ένα σπίτι διέμεναν έξι έως δέκα άτομα, με τις τοπικές αρχές να διατάζουν την αυστηρή τήρηση των μέτρων και το άναμμα φωτιάς κάθε βράδυ, καθώς πίστευαν πως ο καπνός «καθαρίζει οπωσδήποτε την μεμολυσμένην ατμόσφαιραν».³³

Όπως ήταν φυσικό, δεν έμεινε ανεπηρέαστο το εμπόριο και τα αναπτυξιακά έργα στην πόλη, κάτι που επιβεβαιώνεται από την αρθρογραφία της εφημερίδας ήδη από τις 2 Ιου-

²⁷ *Αμάλθεια*, 09/07, 16/07 και 23/07, 1865.

²⁸ *Αμάλθεια*, 02/07 και 30/07, 1865.

²⁹ *Αμάλθεια*, 16/07 και 23/07, 1865.

³⁰ *Αμάλθεια*, 23/07, 1865.

³¹ *Αμάλθεια*, 23/07, 1865.

³² *Αμάλθεια*, 23/07, 1865.

³³ *Αμάλθεια*, 23/07, 1865.

λίου, οπότε η εμπορική στήλη διακόπηκε, καθώς «το εμπόριον και τα λοιπά βιομηχανικά έργα έπαυσαν»,³⁴ αφού «άπαντας σχεδόν απασχολεί η επιδημία και ολίγοι ερωτώσι περί εμπορίου».³⁵ Αντίστοιχες επιπτώσεις παρουσιάστηκαν και στην εκπαίδευση, με το Εμπορικό Σχολείο, την Ευαγγελική Σχολή και το Παρθεναγωγείο της Αγίας Φωτεινής να ανακοινώνουν την αναβολή των δημοσίων εξετάσεων. Χαρακτηριστική είναι η ανακοίνωση των εφόρων του Παρθεναγωγείου στην *Αμάθεια*, όπου γίνεται λόγος για σημαντική μείωση των μαθητριών, αφού από τις 557 παρίστανται στις παραδόσεις των μαθημάτων μόνο οι 100, με πολλές από αυτές να ζητούν άδεια για να μετακινηθούν με τις οικογένειές τους εκτός πόλης.³⁶

Έκτος όμως από την συνεχή πληροφόρηση που παρέχει η εφημερίδα για την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί και τις συνέπειες που είχε επιφέρει η επιδημία στην σμυρναϊκή κοινωνία, μεταβάλλοντας ολοκληρωτικά την όψη της, την αρθρογραφία θα απασχολήσει έντονα η στάση του κλήρου και των αρχών της γραικικής κοινότητας, όπως επίσης και ο αντίκτυπος που επέφερε στο κοινωνικό γίγνεσθαι η αναποτελεσματικότητα των θρησκευτικών και τοπικών αρχών σε ζητήματα κοινωνικής πρόνοιας. Όπως είναι αναμενόμενο σε περιστάσεις που διαταράσσεται η κοινωνική ευνομία, έλαβαν χώρα διάφορα αξιοσημείωτα περιστατικά τα οποία, σύμφωνα με τον αρθρογράφο, χαρακτηρίζονταν από παντελή έλλειψη κοινωνικής ενσυναίσθησης. Αναφορικά με την στάση του κλήρου, ο τελευταίος, ασκώντας έντονη κριτική, περιγράφει ένα πρωτοφανές, όπως το χαρακτηρίζει, περιστατικό, που διαδραματίστηκε σε χωριό της Σμύρνης ανάμεσα σε έναν ιερέα και έναν ασθενή.

Πιο συγκεκριμένα, η περιγραφή του συμβάντος ξεκινά με αρκετά αιχμηρό ύφος, σχολιάζοντας την ύπαρξη ανθρώπων που «και του ονόματος του ανθρώπου ν' αποδειχθώσιν ανάξιον»³⁷ και θεωρώντας πως ο μόνος τρόπος για να εκλείψουν στο μέλλον τέτοιου είδους συμπεριφορές είναι να δημοσιοποιούνται από τον τύπο, ειδιάλλως είναι «αδύνατον να επέλθη θεραπεία».³⁸ Αναλυτικότερα, ο ιερέας είχε ειδοποιηθεί να μεταλάβει τον ασθενή, τον οποίο άγνωστοι είχαν παρατήσει «ως κτήνος», όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, στη μέση του δρόμου, με αποτέλεσμα αυτός να καταλήξει εντός ολίγων ωρών. Σύμφωνα με το δημοσίευμα, ο ιερέας, υπό τον φόβο της χολέρας, έβαλε τη μεταλαβιά σε ένα φλυτζάνι το οποίο στην συνέχεια έδωσε σε συγγενή του ασθενή προκειμένου να του το προσφέρει εκείνος και να μην χρειαστεί ο ίδιος να πλησιάσει τον άρρωστο. Συγχρόνως, οι παριστάμενοι έγιναν θεατές μιας περίεργης εξομολόγησης, καθώς ο ιερέας απευθυνόμενος στον ασθενή από μεγάλη απόσταση, τον ρώτησε εάν έχει κάποια τελευταία επιθυμία πριν πεθάνει, περιφρονώντας τον κατ' αυτόν τον τρόπο και προσβάλλοντας την ιερότητα του μυστηρίου. Το περιστατικό αυτό θα αποτελέσει την αφορμή για να κατηγορήσει ο αρθρογράφος μία μερίδα ιερέων, οι οποίοι λειτουργούσαν κατά παράβαση των καθηκόντων τους, αρνούμενοι πολλές φορές να συνοδεύσουν ακόμα και τις κηδείες των νεκρών, και να δηλώσει πως γνωρίζοντας τα ονόματα των συγκεκριμένων είναι πρόθυμος να ενημερώσει σχετικά τις γραικικές αρχές και την δημογεροντία Σμύρνης. Συμβάντα τέτοιας φύσης δεν θα περάσουν απαρατήρητα και θα προκαλέσουν τον έντονο σχολιασμό από τις υπόλοιπες κοινότητες της Σμύρνης, οι οποίες δημοσίευσαν στις δικές τους εφημερίδες υποτιμητικά

³⁴ *Αμάθεια*, 23/07, 1865.

³⁵ *Αμάθεια*, 02/07, 1865.

³⁶ *Αμάθεια*, 25/06, 1865.

³⁷ *Αμάθεια*, 30/07, 1865.

³⁸ *Αμάθεια*, 30/07, 1865.

και ειρωνικά άρθρα για την γραϊκική κοινότητα. Αυτά έκαναν λόγο για την αναποτελεσματικότητα των ιθυνόντων να διαχειριστούν την επιδημία, χαρακτηρίζοντάς τους ως λιποτάκτες και παραβάτες των καθηκόντων τους, με αποτέλεσμα να εκτίθεται μία ολόκληρη κοινότητα για το «πταίσμα ολίγων μόνον εξ ημών».³⁹

Παράλληλα, καθ' όλη τη διάρκεια της επιδημίας, στα φύλλα της η *Αμάλθεια* θα ασκήσει σκληρή κριτική, κατηγορώντας τις γραϊκικές αρχές και τη Δημογεροντία για την πρωτοφανή αναποτελεσματικότητά τους να παρέμβουν και να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στα μέλη της κοινότητάς τους, ιδιαίτερα στους απόρους και στους κοινωνικά ευάλωτους, κάνοντας λόγο για την πλήρη εγκατάλειψή τους από την πλευρά των αρχών. Αναφερόμενη στο συγκεκριμένο ζήτημα, η εφημερίδα αρχικά είχε ως στόχο να ενημερώσει την κοινωνία για τις τραγικές συνθήκες διαβίωσης των απόρων, πιστεύοντας πως η Δημογεροντία θα παρέμβαινε δραστικά λαμβάνοντας μέτρα για την ανακούφισή τους.

Για τον λόγο αυτό, στις πρώτες αναφορές της σχετικά με το συγκεκριμένο θέμα, η εφημερίδα καλεί τα εύπορα μέλη της κοινότητας, αλλά κυρίως τη Δημογεροντία να λάβουν ενεργό ρόλο και να μεριμνήσουν για τους συμπολίτες που χρήζουν βοήθειας, ώστε να τους προσφέρουν τα απαραίτητα υλικά αγαθά.⁴⁰ Ο αρθρογράφος θεωρεί περιττό να μακρηγορήσει για το συγκεκριμένο θέμα κρίνοντας ως βέβαιο το γεγονός πως όλοι θα επιδείξουν το ανάλογο ενδιαφέρον και θα ληφθούν μέτρα για να εξασφαλιστούν ευνοϊκότερες συνθήκες διαβίωσης. Παράλληλα, δεδομένου ότι η επιδημία του 1865 αποτελούσε την τέταρτη κατά σειρά στην πόλη, θεωρήθηκε πως οι γραϊκικές αρχές θα λάβουν υπόψη τους τα μέτρα που πάρθηκαν κατά τα προηγούμενα έτη και θα επιλύσουν τα όποια προβλήματα ενσκήψουν, με την εφημερίδα να παρουσιάζει αναλυτικά τον αποτελεσματικό τρόπο αντιμετώπισης της νόσου το 1854 και την δράση της τότε Δημογεροντίας, σύμφωνα με την οποία είχε χωριστεί η πόλη σε τμήματα, σε κάθε ένα από αυτά είχε διορισθεί ιατρός και βοηθός ιατρού, ενώ παρέχονταν δωρεάν όλα τα απαραίτητα φάρμακα και τρόφιμα στους απόρους της γραϊκικής κοινότητας.⁴¹

Ωστόσο, οι αρχικές εκτιμήσεις του αρθρογράφου σύντομα διαψεύστηκαν.⁴² Στα επόμενα φύλλα της, η εφημερίδα παρουσιάζει τη λήψη sporadικών μέτρων, όπως για παράδειγμα τη σύσταση επιτροπών σε χωριά για την αντιμετώπιση των δυσχερειών που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της επιδημίας. Επιπλέον, θεωρεί ότι όσα πάρθηκαν ήταν μηδαμινής σημασίας και αναποτελεσματικά σε σχέση με το μέγεθος του προβλήματος που μάστιζε τη γραϊκική κοινότητα.⁴³ Ο αρθρογράφος συνεχίζει με αιχμηρό ύφος την περιγραφή της δράσης της Δημογεροντίας, κάνοντας λόγο για πλήρη έλλειψη ενσυναίσθησης και υπαπόληψης, καθώς τα μέλη της μετά την πρώτη κιόλας συνεδρίαση βρέθηκαν ανέτοιμα και απρόθυμα να συμβάλουν τα μέγιστα ως προς την εξεύρεση πόρων για την κάλυψη των αναγκών της κοινότητας, βρίσκοντας προφάσεις «αληθώς ελεεινάς».⁴⁴ Κατόπιν ακύρωναν συνεδριάσεις και αποφάσεις έχοντας σχεδόν όλοι καταφύγει στα γύρω χωριά. Επακόλου-

³⁹ *Αμάλθεια*, 30/07, 1865.

⁴⁰ Ήταν συνήθης η πρακτική των δωρεών από εύπορα μέλη της κοινότητας προκειμένου να στηρίξουν την ελληνορθόδοξη κοινότητα στη Σμύρνη όταν το απαιτούσαν οι περιστάσεις: γι' αυτό το λόγο η εφημερίδα τους καλεί να συνεισφέρουν και να βοηθήσουν όσους έχουν ανάγκη. Ανάλογες δωρεές γίνονταν προς τις εκκλησίες, το Γραϊκικό Νοσοκομείο Άγιος Χαράλαμπος, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα κ.ά.

⁴¹ *Αμάλθεια*, 02/07, 1865.

⁴² *Αμάλθεια*, 02/07, 1865.

⁴³ *Αμάλθεια*, 09/07 και 16/07, 1865.

⁴⁴ *Αμάλθεια*, 30/07, 1865.

θο της έντονης και συνεχούς κριτικής που δεχόταν η Δημογεροντία ήταν η επιστροφή ορισμένων μελών της στην πόλη και η σύναψη δανείου ύψους 500.000 οθωμανικών λιρών με την Οθωμανική Αυτοκρατορική Τράπεζα, με σκοπό την κάλυψη αναγκών και την παροχή βοήθειας στους απόρους.⁴⁵

Ακόμα όμως και η επιστροφή ορισμένων μελών στη Σμύρνη και οι υποτυπώδεις προσπάθειές τους να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της γραικικής κοινωνίας δεν καθήσυχασαν την *Αμάλθεια* η οποία θεώρησε αυτές τις ενέργειες προσχηματικές ή, στην καλύτερη περίπτωση, αργοπορημένες, με εξαίρεση δύο-τρία άτομα τα οποία συνέχιζαν με υπαπόληψη και ανιδιοτέλεια την προσφορά τους στο κοινωνικό σύνολο. Η εφημερίδα θα βαρύνει περισσότερο την ατμόσφαιρα, όταν μετά από ενστάσεις μελών της Δημογεροντίας για το προαναφερθέν δάνειο, θα προβεί σε ακόμα πιο σκληρή κριτική υποστηρίζοντας ότι η εν λόγω αρχή προτιμούσε να επενδύσει χρήματα σε ζητήματα ήσσονος σημασίας, όπως η ανέγερση κωδωνοστασίου και η αγορά οικήματος για στέγαση Παρθεναγωγείου με έντοκα δάνεια που είχε συνάψει με την Οθωμανική Τράπεζα, παρά σε ενέργειες που θα μπορούσαν να απαλύνουν τον «πεινώντα και γογγύζοντα λαό»⁴⁶.

Προφανώς η κριτική που ασκήθηκε από την εφημερίδα προκάλεσε τη δυσαρέσκεια σε μέλη της γραικικής κοινότητας και της Δημογεροντίας, με τον αρθρογράφο να προβαίνει σε σχολιασμό και απάντηση των κατηγοριών που υποστήριζαν πως η εφημερίδα «κατά την παρούσαν περίστασιν, έπραξεν έγκλημα καθοσιώσεως και είναι ένοχος εσχάτης προδοσίας».⁴⁷ Συγκεκριμένα, υποστήριξε πως η κριτική, όταν αυτή γίνεται «μετά λύπης ειλικρινούς και τιμίας προθέσεως», έχει στόχο τη βελτίωση και τη διόρθωση τυχόν σφαλμάτων που συνέβησαν ώστε να μην επαναληφθούν στο μέλλον, προσθέτοντας πως η ανάδειξή τους από τον τύπο και η πληροφόρηση του κοινού συμβάλει στην αποτελεσματικότερη αντιμετώπισή τους, ενώ απέρριπτε πλήρως την πεποιθήση πολλών πως η αποσιώπηση θα αποτελούσε μια καλύτερη πρακτική επίλυσης των προβλημάτων, καθώς κατά τη γνώμη του τέτοιες θέσεις οδηγούν μία κοινότητα σε αβέβαιο μέλλον, χωρίς ελπίδα.⁴⁸

Συμπεράσματα

Εν κατακλείδι, ο 19^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση επιδημιών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, και ειδικότερα στην Σμύρνη. Οι επιδημίες που ενέσκηψαν αναδείκνυαν τα διάφορα προβλήματα, τις δυσλειτουργίες και τις ελλείψεις μίας κοινωνίας, τονίζοντας παράλληλα την σημασία της δημόσιας υγιεινής. Ο τύπος, όπως αποδείχθηκε, λειτουργούσε ως μοχλός για την ανάδειξη των δυσκολιών που ταλάνιζαν την κοινωνία, σχολιάζοντας τις εξελίξεις, ενημερώνοντας το αναγνωστικό κοινό και, σε πολλές περιπτώσεις, βοηθώντας στην εξεύρεση λύσεων, προτείνοντας διάφορα μέτρα για την ανακούφιση των πασχόντων. Πιο συγκεκριμένα, από ειδησεογραφική άποψη, η εφημερίδα *Αμάλθεια*, που εξετάζεται στο παρόν άρθρο ως μελέτη περίπτωσης, παρακολούθησε τις εξελίξεις της εποχής, βάζοντας στο περιθώριο καθ' όλη τη διάρκεια της επιδημίας χολέρας το περιεχόμενο που την απασχολούσε κατά την προηγούμενη περίοδο, όπως για παράδειγμα ειδήσεις που

⁴⁵ *Αμάλθεια*, 23/07 και 30/07, 1865.

⁴⁶ *Αμάλθεια*, 30/07, 1865.

⁴⁷ *Αμάλθεια*, 06/08, 1865.

⁴⁸ *Αμάλθεια*, 06/08, 1865.

αφορούσαν την πολιτική κατάσταση ή το εμπόριο, οι οποίες πλέον μετακινήθηκαν στη δεύτερη σελίδα ή εξέλειπαν ολοκληρωτικά. Αυτή ακριβώς η μετατόπιση των ειδήσεων, αποδεικνύει κατά πόσο η επιδημία είχε απασχολήσει την κοινή γνώμη και ως ένα βαθμό είχε συγκλονίσει τους κατοίκους της περιοχής μονοπωλώντας το ενδιαφέρον της κοινωνίας, αλλά και τον αντίκτυπο που είχε σε όλες σχεδόν τις εκφάνσεις της καθημερινής ζωής.

Αναφορικά με την αντιμετώπιση της επιδημίας και τη λήψη υγειονομικών μέτρων, η εφημερίδα θα παρέχει σε εβδομαδιαία βάση ειδήσεις και άρθρα με σκοπό την καλύτερη πληροφόρηση του κοινού, προσπαθώντας να συμβάλει όσο ήταν δυνατόν, μέσω του δημόσιου διαλόγου, στην άμεση και αποτελεσματικότερη καταπολέμηση τόσο της χολέρας όσο και των προβλημάτων με τα οποία βρέθηκε αντιμετώπιη η κοινωνία. Η λήψη μέτρων από την πλευρά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε τοπικό επίπεδο χαιρετίζεται από τον αρθρογράφο, σε αντίθεση με την δράση των αρχών της γραικικής κοινότητας. Παρόλο που η επιδημία του 1865 ήταν η τέταρτη κατά σειρά που ταλάνιζε την κοινωνία της εποχής, η Δημογεροντία δεν μπόρεσε να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων και να αναλάβει δραστικά μέτρα για την ανακούφιση των πολιτών και των κοινωνικά αδυνάτων. Οι όποιες προσπάθειες καταπολέμησης της χολέρας ήταν ατελέσφορες, ιδιαίτερα αν σκεφτούμε πως αυτές εμφανίζονται περίπου στα μέσα της επιδημίας και εντατικοποιούνται τελικά προς τα τέλη, όταν δηλαδή τα κρούσματα χολέρας έχουν μετριασθεί κατά πολύ.

Επίσης, μέσα από την αρθρογραφία φαίνεται πως η Δημογεροντία κατέχει τον κύριο ρόλο της οργάνωσης της ελληνορθόδοξης κοινότητας, εμφανίζεται ως ο ρυθμιστής της διαχείρισης κρίσεων, όπως ήταν η επιδημία χολέρας, και ως ο κοινωνικός λειτουργός επιφορτισμένος με την ευθύνη της ορθής διεκπεραίωσης υποθέσεων για το κοινό καλό. Η αποτελεσματικότητά της εξαρτάται άμεσα από τα μέλη της, από τις οργανωτικές τους ικανότητες και την προθυμία που θα επιδείξουν για να βοηθήσουν την κοινότητα. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί πως διαφαίνεται μία ειδοποιός διαφορά μεταξύ των εκκλησιαστικών αρχών και των εύπορων μελών της κοινότητας αναφορικά με τη δράση τους, με τους πρώτους να περιορίζονται στη τέλεση λιτανειών για την αντιμετώπιση της επιδημίας, και η όποια βοήθεια παρέχεται να εντοπίζεται μετά από πίεση που ασκήθηκε μέσω του τύπου. Εν αντιθέσει, οι δεύτεροι προσέφεραν δωρεές από τις πρώτες κιόλας στιγμές που εντοπίστηκαν τα κοινωνικά προβλήματα της κοινότητας και ζητήθηκε η συνδρομή τους για την στήριξή της.

Παρόλα αυτά, η αρθρογραφία της εφημερίδας ανέδειξε τα ζητήματα που προέκυψαν αναφορικά με την επιδημία και τις επιπτώσεις τους στην γραικική κοινότητα με έντονο προβληματισμό, χωρίς να διστάσει να έρθει σε ρήξη τόσο με το κλήρο όσο και με τις τοπικές αρχές. Ο έντονος σχολιασμός και η κριτική καταδεικνύουν από τη μία το μέγεθος του προβλήματος και από την άλλη την έλλειψη ανιδιοτέλειας, ανθρωπισμού και, τελικά, την επικράτηση του ατομικιστικού πνεύματος από τη πλευρά των αρχών σε μία τόσο κρίσιμη περίσταση.

Επιπροσθέτως, εκτός από την κριτική που ασκήθηκε, μέσα από την μελέτη της εφημερίδας αναδεικνύεται το μείζον πρόβλημα της φτώχειας, η οποία συνδέεται άμεσα με τα δεινά που επιφέρει η ασθένεια, καθώς οι ομάδες που επλήγησαν περισσότερο ήταν αυτές των οικονομικά ασθενέστερων, επιβεβαιώνοντας την συσχέτιση ανάμεσα στην φτώχεια και την υψηλή θνησιμότητα.⁴⁹ Αυτές οι ομάδες, όπως παρατηρείται, δεν είχαν την δυνατότητα να

⁴⁹ Χάρης Εξερτζόγλου, *Οι «χαμένες πατρίδες» πέρα από την νοσταλγία. Μία κοινωνική-πολιτισμική ιστορία των Ρωμιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (μέσα 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα)* (Αθήνα: Νεφέλη, 2010), 55.

μετακινηθούν σε μέρη εκτός πόλεως, ούτε να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσής τους, σε αντίθεση με τις πιο εύπορες ομάδες του πληθυσμού, οι οποίες κατάφεραν να καταφύγουν στα προάστια ή στα γύρω χωριά, διαβιώνοντας σε συνθήκες καλύτερες και πιο ευνοϊκές για τον περιορισμό της νόσου. Τα άπορα μέλη της κοινότητας αποτέλεσαν την πιο ευάλωτη ομάδα του πληθυσμού, καθιστώντας ορατή την κοινωνική διαστρωμάτωση ανάμεσα στον πληθυσμό της Σμύρνης. Μπορεί να υποστηριχθεί, τέλος, πως η εφημερίδα *Αμάλθεια*, μέσω του σχολιασμού της, επιβεβαίωσε την αμφίδρομη σχέση του τύπου με την κοινωνία, καθώς έγινε «καθρέφτης» των ζητημάτων που απασχόλησαν το κοινωνικό γίνεσθαι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αναγνωστοπούλου, Σία. *Μικρά Ασία, 19^{ος} αιώνας-1919, Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμίων στο Ελληνικό Έθνος*. Αθήνα: Πεδίο, 2013.
- Εξερτζόγλου, Χάρης. Οι «χαμένες πατρίδες» πέρα από την νοσταλγία. Μία κοινωνική-πολιτισμική ιστορία των Ρωμίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (μέσα 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα). Αθήνα: Νεφέλη, 2010.
- Καραχρήστος, Ιωάννης και Παρασκευάς Ποτηρόπουλος. «Η Σμύρνη πριν το 1922». Στο *Σμύρνη: Η ανάπτυξη μιας μητρόπολης της Ανατολικής Μεσογείου (17^{ος} αι.-1922)*, Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, 20-23 Σεπτεμβρίου 2012, επιμέλεια Ιωάννης Καραχρήστος και Παρασκευάς Ποτηρόπουλος, 29-52. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 2016.
- Κατσιαρδή-Heqing, Όλγα. «Σμύρνη, χώρος και κοινωνικές εξελίξεις, 18^{ος}-1922: Στο δίκτυο των πόλεων-λιμανιών της Ανατολικής Μεσογείου». Στο *Σμύρνη: Η ανάπτυξη μιας μητρόπολης της Ανατολικής Μεσογείου (17^{ος} αι.-1922)*, Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, 20-23 Σεπτεμβρίου 2012, επιμέλεια Ιωάννης Καραχρήστος και Παρασκευάς Ποτηρόπουλος, 73-91. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 2016.
- Οικονομόπουλος, Διονύσιος Ι. *Η εν Αιγύπτω χολέρα, τω 1883: Πραγματεία*. Εν Αθήναις: Κάρολος Μπεκ. Εν Αιγύπτω: Πενάσων Λιθογράφος, Εκ της Τυπογραφίας της Βασιλικής Αυλής Νικολάου Γ. Ιγγλέση, 1888.
- Σολομωνίδης, Χρήστος Σ. *Η ιατρική στη Σμύρνη*. Αθήνα: Τυπογραφία Μαυρίδη, 1955.
- Σολομωνίδης, Χρήστος Σ. *Η Δημοσιογραφία στη Σμύρνη (1821-1922)*. Αθήνα: Τυπογραφία Μαυρίδη, 1959.
- Φραγκάκη-Syrett, Έλενα. *Το εμπόριο της Σμύρνης τον 18^ο αιώνα (1700-1820)*. Μετάφραση Δημήτρης Σωτηρόπουλος, επιμέλεια Μαρίνος Σαρηγιάννης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010.
- Kasaba, Reşat. «Izmir». *Review (Fernand Braudel Center), Port-Cities of the Eastern Mediterranean 1800-1914*, 16, N. 4, Research Foundation of State University of New York for and on behalf of the Fernand Braudel Center (1993): 378-410.
- Εφημερίδα *Αμάλθεια*.